

УДК 821.161.3.09 + 821.161.2.09

**УКРАЇНСКІ ВЕКТАР У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ
XIX – пачатку XX ст.**

Аўтар: Чмаравы Марына Іванаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Кантактная інфармацыя: 212030, г.Магілёў, вул.Ціміразеўская, 29-1; тэл.: 8(0222) 252542 (хатні), эл. пошта: chmarova.23@mail.ru.

Апісанне: У артыкуле даследуецца ступень уплыву ўкраінскай літаратуры на літаратуру Беларусі ў XIX – пачатку XX стагоддзя, вынікі беларуска-ўкраінскіх літаратурных кантактаў гэтага перыяду.

Description: The article studies the degree of influence of Ukrainian literature on the Belorussian literature in the nineteenth early twentieth century, the results of the Belarusian-Ukrainian literary contacts that period.

Галіна выкарыстання распрацоўкі: Гісторыя беларускай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя, літаратуры бліжняга замежжа.

Укараненне распрацоўкі: МДУ імя А.А. Куляшова, 2015 г.

Асноўныя перавагі распрацоўкі: Нягледзячы на пэўны ўзровень даследавання дадзенай тэмы, ёсць неабходнасць у працягу тыпалагічнага аналізу беларускай і ўкраінскай літаратуры, каб убачыць унікальнасць мастацкіх рашэнняў, заснаваных на індывідуальным творчым ўспрыманні рэчаіснасці, жыццёвых прыярытэтаў беларускіх і ўкраінскіх пісьменнікаў.

Уводзіны

Праблема вывучэння іншаславянскіх узаемаўплываў у беларускай літаратуры дазваляе па-сапраўднаму далучыцца да мастацкай культуры чалавецтва, убачыць родную літаратуру ў кантэксце сусветнай, заўважыць пераемнасць мастацкіх традыцый. Кампаратывісцкі падыход да вывучэння твораў класікаў беларускай літаратуры дазваляе па-новаму паглядзець на беларускую літаратуру, ацаніць яе эстэтычную адметнасць у параўнанні з іншымі літаратурамі свету.

Беларуская літаратура на пачатку XX ст. развівалася ў агульнаўрапейскім кантэксце, у асабліва цесным кантакце з літаратурамі славянскімі, перш за ўсё ўкраінскай, польскай, рускай. Гэтыя літаратуры не былі для яе чужымі, сваёй тыпалагічнай блізкасцю яны дапамагалі беларускай літаратуры скласціся ў літаратуру асаблівую – нацыянальную, у літаратуру, дзе агульначалавечыя праблемы асэнсоўваліся і вырашаліся ў нацыянальным мастацкім стылі, праз нацыянальную вобразнасць, праз асаблівасці нацыянальнага мыслення. Этнічна блізкія славянскія літаратуры, якія ў сваю чаргу развіваліся ў кантэксце літаратур заходнееўрапейскіх, спрыялі беларускай літаратуры ў набыцці свайго ўласнага тыпу творчасці.

Асноўная частка

Беларуска-ўкраінскія літаратурныя і культурныя сувязі маюць свае глыбокія карані і даўнюю гісторыю. Асабліва цікавым і значным з'яўляецца перыяд XIX – першай чвэрці XX ст. – перыяд актыўнага станаўлення і развіцця нацыянальных літаратур.

Літаратурныя сувязі, перазовы, аналогіі сталі настолькі звыклай справай, што працяглы час не ўспрымаліся як навукова-тэарэтычная праблема, а асобным параўнаннем не надавалася асаблівая роля. Але гэта зусім не азначае, што ўзаемаўплывы, літаратурныя наследаванні ў беларускай літаратуры XIX – пачатку XX ст., прысутнасць у ёй украінскай літаратурнай традыцыі, ў прыватнасці, не даследаваліся ў савецкі час. Ім прысвечаны шэраг літаратуразнаўчых прац большай ці меншай навуковай значнасці.

Сярод іх адзначым наступныя: працы П. Ахрыменкі [1, 2, 3, 4], В. Каваленкі [5], М. Мушынскага [6], А. Семяновіча [7]. Пасля ідэалагічнага раскавання гуманітарных навук і пераацэнкі каштоўнасцей з'явіўся шэраг прац, якія з іншага пункту гледжання ацэньвалі спадчыну Я. Купалы, а таксама вядомых украінскіх «будзіцеляў», напрыклад, Т. Шаўчэнкі. На фоне шырокіх паралеляў і супастаўленняў у творчасці класікаў украінскай і беларускай літаратур выявіліся роднасць, а разам з тым і адрозненні ў мастацкім свеце вялікіх паэтаў, што дазволіла па-новаму убачыць і ўсвядоміць іх агульнаславянскае значэнне і ролю ў нацыянальнай культурнай спадчыне. Гэтаму прысвечаны працы Т. Кабржыцкай [8, 9], В. Рагойшы [10], М. Тычыны [11], К. Хромчанкі [12], Ж. Шаладонай [13] і інш.

Беларуска-ўкраінскія літаратурныя і культурныя сувязі маюць свае глыбокія карані і даўнюю гісторыю. Асабліва цікавым і значным з'яўляецца перыяд XIX – першай чвэрці XX ст. – перыяд актыўнага станаўлення і развіцця нацыянальных літаратур.

Праблема ўзаемязвязанага вывучэння беларускай і замежнай літаратур дазваляе па-сапраўднаму далучыцца да мастацкай культуры чалавецтва, убачыць родную літаратуру ў кантэксце сусветнай, заўважыць пераемнасць мастацкіх традыцый. Менавіта знаёмства

з творами замежных аўтараў дапаможа па-новаму паглядзець на беларускую літаратуру, ацаніць яе эстэтычную адметнасць у параўнанні з іншымі літаратурамі.

Развіццё беларускай літаратуры ў працэсе гістарычнага развіцця было адметным. З'яўляючыся феноменам сінкрэтычнага мастацтва, яна ўвабрала ў сябе і фальклорныя моманты, элементы мастацтва сярэднявечча, а пасля – класіцызму, барока, рамантызму. Некаторыя даследчыкі літаратуры бачаць арыгінальнасць беларускай літаратуры ў перарывістасці, дыскрэтнасці яе развіцця. Адсюль праблема трагічнага наканавання ў лёсах беларускіх творцаў, выказнікаў нацыянальнага духу. Беларусь неаднаразова губляла сваю дзяржаўнасць, перажывала досыць моцны моўны ўціск, які асабліва балюча адбываўся на захаванні нацыянальнага творчага патэнцыялу, разбураў этнічныя каштоўнасці.

Менавіта ўзаемадзеянне з іншымі літаратурамі таксама дало магчымасць нацыянальнай літаратуры паспяхова развівацца, не замыкацца на сваіх лакальных праблемах.

Беларуская літаратура на пачатку XX ст. развівалася ў кантакце з іншымі ўсходнеславянскімі літаратурамі. Сваім тыпалагічным падабенствам яны дапамагалі беларускай літаратуры скласціся ў літаратуру асаблівую – нацыянальную. У літаратуру, дзе агульначалавечыя праблемы асэнсоўваліся і вырашаліся ў нацыянальным мастацкім стылі, праз нацыянальную вобразнасць, праз асаблівасці нацыянальнага мыслення. Этнічна блізкія славянскія літаратуры, якія ў сваю чаргу развіваліся ў кантэксце з літаратурамі заходнеўрапейскімі, садзейнічалі беларускай літаратуры ў набыванні свайго ўласнага тыпу творчасці.

Беларуска-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі ў многім залежалі ад уплыву Т. Шаўчэнкі. Як адзначаў В.А. Каваленка, «<...> беларуская літаратура пасля рэвалюцыі 1905 г. сведчыць пра небывалы трыумф эстэтычных прынцыпаў Шаўчэнкі. Наследаваліся не толькі асобныя матывы. Яго творы станавіліся ключом для пранікнення ў сэнс беларускай рэчаіснасці. Яны не толькі прадказвалі беларускім паэтам значныя, надзённыя з'явы і сітуацыі.

Але традыцыя Т. Шаўчэнкі не толькі не падаўляла творчую дзейнасць беларускіх літаратурных сіл, а, наадварот, ажыўляла яе, паглыбляла, пазбаўляла ад лішніх і зацягнутых пошукаў, дапамагала хутчэй прайсці той этап фарміравання нацыянальнай літаратуры, які ва ўкраінскай літаратуры быў увасоблены ў творчасці Кабзара» [5, с. 259].

Гісторыя беларуска-ўкраінскіх літаратурных узаемасувязей – гэта цэлае тысячагоддзе добрасуседскіх кантактаў, узаемадачыненняў, больш ці менш цесных, перарывістых, складаных. Вялікі час нашага суседскага суіснавання – аб'ектыўная рэальнасць, з якой нельга не лічыцца, апісваючы асобныя моманты нацыянальна-культурных стасункаў беларусаў і ўкраінцаў.

Усходнеславянская і агульнаўрапейская гісторыка-культурная прастора, складовай часткай якой з'яўляецца беларуска-ўкраінская міжлітаратурная супольнасць, можа ўспрымацца як структурна арганізаваная і дынамічная сістэма з усімі прыкметамі, характэрнымі для жывой цэласнасці. Творчая эвалюцыя беларускай літаратуры на працягу ўсяго XIX – пачатку XX ст. адбывалася ва ўмовах духоўнага нацыянальнага адраджэння і ў асаблівай ступені стымулявалася ідэйнымі і мастацкімі памкненнямі з боку літаратур суседніх славянскіх і, шырэй, еўрапейскіх народаў. Поўнае і дакладнае ўзнаўленне ўнутраных і знешніх умоў, у якіх існавала беларуска-ўкраінская літаратурная супольнасць, дапамагае вызначыць як тыпалагічныя асаблівасці, агульныя беларускай і ўкраінскай літаратурам, так і ўнікальную сістэмна-структурную сутнасць кожнай з іх паасобку. Менавіта так можна ў вялікай ступені ацаніць ідэйны і эстэтычны ўклад беларускіх і ўкраінскіх пісьменнікаў у скарбніцу сусветнай літаратуры.

Працэс уваходжання беларускай і ўкраінскай літаратуры ва ўсходнеславянскі і сусветна-еўрапейскі літаратурны кантэкст, распад «старой» сістэмы творчых камунікацый і стварэнне «новай» сістэмы інфармацыйнай прасторы мае не толькі чыста тэарэтычнае значэнне: жывая практыка мастацкай творчасці, самога літаратурнага працэсу вымагае значнага пашырэння духоўнай прасторы, стварэння іншай эстэтычнай асновы для ўзаемазбліжэння і ўзаемаўзбагачэння нацыянальных культур, у чым можна бачыць адзін з асноўных урокаў творчасці беларускіх і ўкраінскіх пісьменнікаў эпохі нацыянальна-культурнага Адраджэння. Беларусы і ўкраінцы як народы, здаўна блізкія адно аднаму, духоўна сталелі, чула ўспрымаючы новыя павевы з усіх бакоў. На Беларусі на працягу XVIII ст. пісаліся творы і выдавалася літаратура на розных мовах свету: яўрэйскай, стараславянскай, лацінскай, нямецкай, французскай, украінскай, татарскай. На Украіне ў гэты час адбываецца прыкладна тое ж самае. У творчасці беларускіх «шляхецкіх рамантыкаў», такіх, як Я. Чачот, А. Міцкевіч, Т. Зан, Т. Лада-Заблоцкі, сцвярджалася ідэя духоўнай самабытнасці беларусаў, якая ўспрымалася як крыніца паўнаты пачуццяў, моцы чалавечага духу, свабоды, душэўнага высакародства. У іх вершах пераважала слова, поўнае рамантычнай экспрэсіі, сімволіка-метафарычнай рэальнасці, узнёслае і кантрастнае.

Украінскія будзіцелі зыходзілі з ідэі раўнапраўя сваёй нацыі з іншымі славянскімі нацыямі, якія на Захадзе пайшлі далей па шляху Адраджэння, што паслужыла моцным стымулам, і адваёўвалі сваё права на свабоднае выкарыстанне народнай мовы ў якасці літаратурнай. У афіцыйнай прэсе і дзяржаўным справаходстве ўкраінскі рух гэтага часу атрымаў назву «ўкраінскі сепаратызм». Мясцовая адміністрацыя абсурдна забараняла ўсё ўкраінскае, напрыклад, спевы народных песень, выступленні кабзароў і г. д. З асаблівай жорсткасцю ўкраінская ідэя праследавалася ў царкве і ў школе, дзе ўкраінская інтэлігенцыя бачыла самы кароткі шлях да культурнага адраджэння краю.

Першым класікам новай ўкраінскай літаратуры з'яўляецца выдатны паэт і драматург І.П. Катлярэўскі. Яго «Энеіда» з'яўляецца самым удалым узорам «пераніцаванай» «Энеіды» Вергілія ў сусветнай літаратуры. Яна па праву заваявала вялікую папулярнасць не толькі сярод ўкраінскіх, але і сярод рускіх і беларускіх чытачоў.

Як адзначае вядомы кампартывіст П. Ахрыменка, на Беларусі, як і ва Украіне, «Энеіда» выступала ў якасці важнага літаратурнага фактару і аказала вялікі ўплыў на ананімныя паэмы першай паловы XIX ст., у першую чаргу на «Энеіду навыварат» [1, с. 99]. П.П. Ахрыменка глыбей сваіх папярэднікаў раскрыў арганічную сувязь ўкраінскай і беларускай «Энеід».

Хоць ад беларускай «Энеіды навыварат» захаваўся толькі ўрывак, аднак і гэта дае падставы сцвярджаць, што яна знаходзіцца ў прамой залежнасці ад украінскай «Энеіды». Аб гэтым сведчыць не толькі адзначаная даследчыкам агульнасць ідэйнага зместу твораў, але і парадак выкладання «Энеід», а таксама адны і тыя ж эпізоды падобнага зместу. Значныя элементы дэмакратызму, рэалізму твораў украінскага пісьменніка, звязаныя з народнай паэзіяй, знайшлі спрыяльную глебу ў Беларусі. Менавіта гэтым і тлумачыцца ўплыў Катлярэўскага на беларускую літаратуру, народную творчасць і тэатр.

Беларуска-ўкраінскія літаратурныя сувязі падтрымліваліся дзякуючы многім украінскім і беларускім пісьменнікам. Свой уклад у развіццё гэтых сувязей унёс і вядомы аўтар «Шляхціца Завальні» – беларускі пісьменнік Ян Баршчэўскі.

Так склалася, што і Ф. Багушэвічу выпала жыць у тых жа ўкраінскіх гарадах, у якіх пабываў і вялікі Кабзар. Дух шаўчэнкаўскай паэзіі заўсёды жыў побач з беларускім паэтам, нагадваў яму пра сваю занябаную Богам і людзьмі старонку, падштурхоўваў яго думкі да паэтычнай творчасці, клікаў да ўпартай і настойлівай працы. Уплыў Т. Шаўчэнкі на Ф. Багушэвіча быў відавочны. І ўплыў не толькі літаратурным, але і ў грамадзянскім плане.

Ф. Багушэвіч трапіў на Украіну пасля падзей 1863–1864 гг. на Беларусі. Украіна не толькі прытуліла, але і ўратавала яго. На Украіне Ф. Багушэвіч шмат чаго пераасэнсаваў, шмат што спазнаў. Гэтыя свае думкі ён увасобіў у сваёй «Дудцы беларускай», якая тэматычна шмат у чым сугучная з «Кабзаром» Шаўчэнкі.

На пачатку XX стагоддзя, як адзначаў У.В. Гніламёдаў, «беларуская літаратура засведчыла з'яўленне новага чалавека – чалавека адраджэнца, які хацеў вызваліцца ад ланцугоў нацыянальнага прыгнёту, сацыяльнага ўціску, па-новаму глянуць на свет, перабудаваць яго па новых законах, больш справядлівых. Праблема вызвалення, такім чынам, стаяла перад беларусамі ў дзвюх інастасях, нацыянальнай і сацыяльнай. У такой грамадска-гістарычнай, нацыянальна-культурнай сітуацыі жыццёвы і творчы подзвіг украінскага Кабзара быў асабліва актуальны, у многім прадвызначыў ідэйна-эстэтычныя арыенціры мастацкага слова, у якім пры немагчымасці актыўнага ўдзелу народа ў грамадскім жыцці краіны ўвасобілася духоўна-інтэлектуальная жыццё нацыі» [14, с. 57].

Украінская літаратура аказала моцны ўплыў на ўзнікненне беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя, а таксама на станаўленне большасці творчых індывідуальнасцей.

Творчасць Янкі Купалы, сімвала беларускай нацыі, паэта агульнаславянскага значэння і прызнання, развівалася не толькі ў кантэксце гістарычнай эпохі, але і ў кантэксце сусветнага літаратурнага працэсу. Не апошняю ролю ў гэтай справе адыграла суседская, роднасная ўкраінская літаратура, са сваімі багатымі традыцыямі і нацыянальна-вызваленчым пафасам твораў. Менавіта ўкраінская літаратура, разам з польскай сталі для Я. Купалы прадметам вобразных, ідэйна-эстэтычных перазоваў, наследаванняў і ўзаемаўплываў. Трэба мець на ўвазе, што Я. Купала стаў сімвалам беларускага Адраджэння пачатку XX стагоддзя, якое мацавалася, шукала падтрымкі ў іншых славянскіх народаў, і ў ўкраінскага у прыватнасці. Творчасць Т. Шаўчэнкі і М. Багдановіча таксама аднолькава ўнікальная ва ўзнаўленні нявыяўленай народнай культуры, чароўнай прыгажосці нацыянальнай спадчыны, якая знаходзілася ў містычным стане небыцця і якой яны свядома аддалі прыярытэт перад усімі іншымі рэаліямі. Абодва паэты па-наватарску стварылі тое, чаго яшчэ не было ў літаратуры, спрычыніліся да высакароднай справы адраджэння як рэальна магчымага духоўнага і матэрыяльнага быцця, патэнцыялу нацыі.

Заклучэнне

Гісторыя беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей XIX – пачатку XX стст. падрыхтавала глебу для далейшага іх развіцця. Беларускі і ўкраінскі народы былі аб'яднаныя не толькі генетычным, але і гістарычным лёсам, агульнымі праблемамі, што і прадвызначыла ўплывы і падабенства ў літаратурных творах. Роднасныя славянскія літаратуры прадэманстравалі ўнікальны прыклад блізкасці грамадска-культурнага, сацыяльна-гістарычнага развіцця, якое вымяраецца стагоддзямі, зыходзіць да агульнасці гістарычнага генезісу, замацоўваецца роднасцю моў. Але не сама гэтая блізкасць фарміруе падабенства, садзейнічае найбольш яскравай яго праяве. Тыпалагічная аналогія абумоўлена індывідуальна-псіхалагічнымі рысамі саміх аўтараў, а таксама агульным зместам і настроям эпохі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Ахрыменка, П. І. П. Катлярэўскі і беларуская культура / П. Ахрыменка // Весці АН БССР. Сер. грам. нав. – 1969. – № 6. – С. 98–108.
2. Ахрыменка, П. Катлярэўскі ў Беларусі / П. Ахрыменка // Беларусь. – 1969. – № 9. – С. 29.
3. Ахрыменка, П. Паўло Тычына і Беларусь / П. Ахрыменка // Маладосць. – 1971. – № 1. – С. 136–138.
4. Ахрыменка, П. Тарас Шаўчэнка і Беларусь / П. Ахрыменка. – Мінск, 1969.
5. Каваленка, В. А. Вытокі. Уплывы. Паскоранасць / В. А. Каваленка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1975.
6. Мушыньскі, М. Максім Багдановіч – крытык і гісторык літаратуры / М. Мушыньскі // Полымя. – 1985. – № 9. – С. 294.

7. Семяновіч, А. А. Янка Купала і творчасць Тараса Шаўчэнкі / А. А. Семяновіч // Я. Купала і Я. Колас: Некаторыя аспекты творчасці. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1982. – С. 71–87.
8. Кабржыцкая, Т. Нашаніўскія ўзоры [Аб гісторыі беларуска-ўкраінскіх літаратурных узамасувязяў] / Т. Кабржыцкая // Крыніца. – 2000. – № 11–12. – С. 160–170.
9. Кабржыцкая, Т. «Стаў і нам ён бацькам мілым» (Т. Шаўчэнка і Беларусь) / Т. Кабржыцкая // Звязда. – 2004. – 6 сак. – С. 8.
10. Рагойша, В. Беларуская-ўкраінскія літаратурныя сувязі / В. Рагойша // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 74–77.
11. Тычына, М. Карані: культуралагічны дыскурс / М. Тычына // Нарысы беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей: культурна-гістарычны і літаратурныя аспекты праблемы. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 363 с.
12. Хромчанка, К. Тарас Шаўчэнка і Янка Купала. Параднёныя народаў доляй / К. Хромчанка // Роднае слова. – 2002. – № 7. – С. 12–16.
13. Шаладонава, Ж. Шаўчэнказнаўства ў Беларусі / Ж. Шаладонава // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2004. – № 1. – С. 102–105.
14. Гніламедаў, У. В. Ад даўніны да сучаснасці / У. В. Гніламедаў. – Мінск, 2001.